
ข้อสังเกตบางประการต่อบทวิเคราะห์ “ความกลัวในสังคมไทย”

ในขณะที่ลัทธิมาร์กซ์หรือความคิดมาร์กซิสต์ เป็นกระแสความคิดที่ส่งอิทธิพลต่อการศึกษาด้านสังคมศาสตร์ และศาสตร์เกี่ยวกับมนุษย์ในต่าง ๆ ในสังคมตะวันตกอย่างกว้างขวาง¹ การศึกษาลัทธิมาร์กซิสต์ในสังคมไทยยังคงพัฒนาไปไม่มากนัก โดยเฉพาะยังคงจำกัดอยู่ในวงเศรษฐศาสตร์รัฐศาสตร์เสียเป็นส่วนใหญ่ แม้จะเริ่มมีผลต่อการศึกษาด้านสังคมวิทยา มานุษยวิทยา และประวัติศาสตร์บ้างแล้วก็ตาม เมื่อหันมาพิจารณาปัญหาในเชิงจิตวิทยา รวมทั้งการศึกษาปัญหาเกี่ยวกับอุดมการณ์ ก็ยังพบว่าเกือบไม่มีอิทธิพลของแนวคิดแบบมาร์กซิสต์อยู่แล้ว ในสาขาจิตวิทยา การศึกษาส่วนใหญ่ยังคงเป็นไปในด้านจิตวิทยาคลินิก จิตวิทยาพัฒนาการ และจิตวิทยาการศึกษา ขณะเดียวกัน แม้แต่จิตวิทยาสังคมตามแนวคิดแบบทุนนิยม—ก็ยังคงเพิ่งเป็นที่รู้จักและยอมรับกันไม่มากนัก² บทวิเคราะห์ “ความกลัวในสังคมไทย” ด้วยทฤษฎีจิตวิทยาจิตวิเคราะห์และสังคมวิทยามาร์กซิสต์—เรื่องนี้ จึงนับเป็นการเริ่มต้นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะจิตวิทยาเป็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับตัวมนุษย์โดยตรง และจะช่วยให้ความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมไทย (ซึ่งย่อมเกี่ยวพันกับมนุษย์คือคนไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้) ชัดเจนยิ่งขึ้น บทความนี้จึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นก้าวแรกของการศึกษา ซึ่งควรจะได้รับการส่งเสริม และพัฒนาให้งอกงามในสังคมไทยต่อไป

ด้วยความคิดดังกล่าว ผู้วิจารณ์จึงได้จับบทวิเคราะห์ชิ้นนี้ขึ้นมาวิจารณ์ โดยหวังว่าจะก่อให้เกิดการโต้แย้งในการมองปัญหา และเกิดประเด็นที่กว้างขวางออกไปในการศึกษา จุดมุ่งหมายในการวิจารณ์มิใช่การศึกษามบทความนี้โดยตรงทั้งหมดและยังมีใช้การวิจารณ์ผู้เขียน³ หากจะมุ่งหยิบยกประเด็นที่บทวิเคราะห์ชิ้นนี้ก่อให้เกิดแก่คิดขึ้นมาอภิปราย . ในขณะที่ผู้วิจารณ์ (คิดว่า) เข้าใจความจำกัดของบทความทั้งในฐานะที่เป็นการเริ่มต้น และขอบเขตของปัญหาที่จะอภิปรายได้ในบทความขนาดสั้นเช่นนั้น ว่าย่อมไม่สามารถทำให้สมบูรณ์ได้ รวมทั้งเข้าใจถึงความจำกัดของตัวเองในการวิจารณ์ ในฐานะที่เป็นเพียงผู้เริ่มต้นศึกษา และมีโอกาสสั้นกว่าในการวิจารณ์ครั้งนี้น้อยมาก จึงทำได้เพียงการตั้งข้อสังเกตบางประการมากกว่าจะเป็นการวิจารณ์ที่หนักแน่น

บทวิเคราะห์ของกาญจนาเริ่มกันด้วยคำชี้แจงในการศึกษาดังการมองเห็นชีวิตจากคัมภีร์ลัทธิมาร์กซ์ ในการศึกษาปัญหาโครงสร้างชั้นบน และความต้องการที่จะนำเอาจิตวิทยาสมัยใหม่ประสานเข้ากับลัทธิมาร์กซ์ ซึ่งผู้เขียนได้แสดงทัศนะที่ผู้วิจารณ์ถือว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการวิเคราะห์ของผู้เขียนเองไว้แม้จะกล่าวเพียงสั้นๆก็ตาม ต่อมาผู้เขียนได้เสนอคำนิยามเกี่ยวกับความกลัว ลักษณะบางประการของมัน และทฤษฎีต่าง ๆ ที่จะนำมาใช้ในการวิเคราะห์ปัญหานี้ แล้วจึงเริ่มวิเคราะห์การวิเคราะห์ของผู้เขียนทำอย่างเป็นระบบโดยเริ่มต้นจากคำถามที่ว่า มีความกลัวในสังคมไทยมากน้อยเพียงใด เป็นความกลัวชนิดใด มีเหตุผลหรือไม่ เป็นธรรมชาติหรือเป็นสิ่งที่สังคมสร้างขึ้น โดยใช้งานวิจัยเรื่อง “ความกลัวของเด็กไทย” มาตอบปัญหาทั้ง 2 ข้อนี้ แล้วจึงตั้งคำถามต่อว่า ใครเป็นคนสร้างความกลัว ซึ่งคำตอบก็คือ พ่อแม่ ครอบครัวยุคแรก และสังคมยุคต่อมา ปัญหาต่อมาที่ผู้เขียนได้รายละเอียดในการวิเคราะห์มากที่สุดก็คือ มีวิธีการสร้างและถ่ายทอดความกลัวอย่างไร ตั้งแต่เทคนิคในการสร้างความกลัว ตลอดจนการพัฒนาคลีคลายของแนวคิดเกี่ยวกับความกลัว โดยอิงงานเรื่อง ไครภูมิพระร่วงเป็นตัวแบบในการวิเคราะห์ แล้วจบบทวิเคราะห์ด้วยการสรุปผลลัพธ์ที่เกิดจากการสร้างความกลัว ต่อความคิดและบุคลิกภาพของคนไทย

ในบทความนี้ ประเด็นที่ผู้เขียนได้ชี้ไว้อย่างน่าสนใจมากก็คือ เทคนิคในการควบคุมจิตสำนึกด้วยวิธีการต่าง ๆ ทั้งด้วยการชักชวน ช่มชู้ สร้างความน่าเชื่อถือ นำประทับใจ ตลอดจนการพัฒนา

เทคนิคด้วยการสร้างจินตนาการจนถึงการสร้างภาพพจน์ที่เป็นรูปธรรมอย่างภาพฝาผนัง ซึ่งแม้จะเป็นการกล่าวถึงอย่างกว้าง ๆ ก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงแง่มุมเกี่ยวกับเทคนิคหรือ “ลูกเล่น” ของชนชั้นผู้ปกครองไทยว่าแพรวพราวไม่น้อยทีเดียว นอกจากนี้ *จิตวิทยายัง* ได้ย้ำถึงการกระทำที่เป็นกระบวนการ โดยเริ่มกันตั้งแต่ด้วยเด็กจนถึงวัยที่เติบโตขึ้น เพื่อสร้างรากฐานที่มั่นคงในการครอบงำอุดมการณ์ก่อนข้างชักรุ่นอีกด้วย

อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจมากแม้จะไม่ได้กันกว่าอย่างเป็นรูปธรรมก็คือ การกระเทาะเปลือกของคำนิยามบางอย่างในสังคมไทยที่เคลือบแฝงไว้ด้วยรูปแบบภายนอกที่งดงาม แต่โดยแท้จริงแล้วเป็นลักษณะที่ซ่อนเร้นของการข่มขู่จรรยา เช่น “ความเกรงใจ” ลักษณะ “ใจเย็น” จุดนี้น่าจะกระตุ้นให้เราหันมาทบทวนถึงคำนิยามอีกหลาย ๆ ประการที่ดูขำข่อยอยู่เสมอในสังคมไทย ด้วยข้ออ้าง “ลักษณะไทย ๆ” “ความเป็นไทย” “เอกลักษณ์ของคนไทย” ว่าภายใต้คำสวยหรูเหล่านี้ ได้ซ่อนเร้นอุดมการณ์อะไรเอาไว้บ้าง

แต่ขอจะเกี่ยวกันจากการศึกษางานชิ้นนี้ ผู้วิจารณ์ยังมีคำถามและข้อคิดเห็นที่ขั้แย้งอยู่บางประการ ซึ่งจะขอตั้งเป็นข้อสังเกตและคำถามรวมทั้งหมด 10 ข้อด้วยกันคือ

1. ฐานะของลัทธิมาร์กซ์และจิตวิทยาสมัยใหม่ในการศึกษาปัญหาจิตวิทยา

ผู้เขียนเริ่มต้นไว้ว่า “ในทางทฤษฎี เรายึดถือว่า อุดมการณ์ของลัทธิมาร์กซ์เป็นสิ่งที่ถูกต้อง เพราะมีเป้าหมายที่ขั้จัดการเอารั้เอาเปรียบในหมู่

มวลมนุษยภัยด้วยกันให้หมดสิ้นไป แต่ซีคจังก์ทของ ลัทธิมาร์กซ์ โดยเฉพาะในเรื่องของการวิเคราะห์ โครงสร้างส่วนบน ก็คือหลังจากได้ตอบคำถามว่า ชนชั้นปกครองได้ทำการครอบงำระบบจิตสำนึก ของมวลชนแล้ว ก็ไม่มีคำตอบกลับไปว่ากระทำการ นั้น ได้อย่างไร” แต่ผู้เขียนก็ได้ออกตัวไว้เลยว่า “ซีคจังก์ทนี้อาจจะไม่ใช้ซีคจังก์ทของลัทธิมาร์กซ์ แต่เป็นซีคจังก์ทของผู้เขียนเองก็ได้”

คำถามที่เก๋จริงก็คือ จุดสำคัญที่สุดของลัทธิมาร์กซ์อยู่ที่ส่วนใด อยู่ที่ความถูกต้องทางอุดม การของมันเท่านั้น? และความเก๋มาร์กซิสต์ มี ข้อจำกัดในการวิเคราะห์โครงสร้างส่วนบนหรือไม่ อย่างไร

สำหรับคำถามแรก ผู้วิจารณ์เห็นว่ามาร์กซิสต์ มีลักษณะเป็นทั้งอุดมการณ์และระบบความคิดเกี่ยวกับสังคมซึ่งไม่อาจจะหยั่งอย่างลึกซึ้งได้ว่าส่วนใด สำคัญกว่า เพราะต่างก็มีบทบาทในส่วนของมัน และมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างแนบแน่น แต่ผู้วิจารณ์คิดว่า จุดเด่นที่สุดของมาร์กซิสต์ก็คือลักษณะที่เป็น วิทยาศาสตร์ของมัน ซึ่งเป็นจุดที่ทำให้มาร์กซิสต์ แตกต่างจากอุดมการณ์สังคมนิยมแบบเหอฝิน และ ระบบความคิดเกี่ยวกับสังคมที่ยังไม่เป็นวิทยาศาสตร์อย่างแท้จริง ทั้งนี้ ถ้าลัทธิมาร์กซ์จะเป็น อุดมการณ์ทางการเมืองที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบ ความคิดที่สรุปกฎเกณฑ์การพัฒนาของสังคมมนุษย์ ได้อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ผู้วิจารณ์จึงเห็นว่า หัวใจ ของมาร์กซิสต์อยู่ที่ระบบความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ของมันนั่นเอง อย่างไรก็ตาม ปัญหานี้อาจจะ ไม่ได้เป็นการวิจารณ์ผู้เขียนโดยตรง แม้ผู้วิจารณ์ จะมีความรู้สึกอยู่บ้างว่าในการเขียนงานชิ้นนี้ ผู้ เขียนให้กล่าวอ้างเกี่ยวกับมาร์กซิสต์ในฐานะที่เป็น

ระบบความคิดและกฎเกณฑ์ในการเข้าใจประวัติศาสตร์น้อยเกินไป

สำหรับคำถามต่อมา *ความคิดมาร์กซิสต์ มี ข้อจำกัดในการวิเคราะห์โครงสร้างส่วนบนจริงหรือไม่?* แน่แน่นอนมาร์กซ์เองได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับปัญหา โครงสร้างส่วนบน ไว้ไม่มากนัก และมาร์กซิสต์รุ่น ต่อ ๆ มา ก็ยังให้ความสนใจเกี่ยวกับปัญหานี้ โดย เฉพาะเกี่ยวกับปัญหาอุดมการณ์ค่อนข้างน้อย เมื่อ เทียบกับการวิเคราะห์ปัญหาโครงสร้างพื้นฐานทาง เศรษฐกิจ แต่ก็มีได้หมายความว่า ในทาง ทฤษฎีแล้ว ความคิดมาร์กซิสต์จะมีข้อจำกัด ใน การวิเคราะห์โครงสร้างส่วนบน ตรงกันข้าม มาร์กซ์ได้วางรากฐานทางทฤษฎีในการวิเคราะห์ สังคมรวมทั้งโครงสร้างส่วนบนเอาไว้ได้อย่าง ชัดเจนถึงปัญหามรรควิธี คือวัตถุนิยมวิภาษ กฎเกณฑ์การพัฒนาและการเคลื่อนไหวของสังคม มนุษย์ คือวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ รวมทั้งการ วิเคราะห์กฎเกณฑ์ทางเศรษฐกิจอย่างเป็นรูปธรรม ในทางเศรษฐศาสตร์การเมือง มาร์กซ์ได้เสนอ ความคิดที่แหลมคมเกี่ยวกับพัฒนาการของการผลิต ซึ่งเป็นรากฐานทางวัตถุของความสัมพันธ์ทาง สังคมต่าง ๆ และการพัฒนาของสังคมโดยส่วนรวม และชี้ให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้าง ส่วน ล่างกับโครงสร้างส่วนบน ซึ่งเป็นพลังผลักดันการ เคลื่อนไหวของสังคมไว้อย่างชัดเจน เช่น

“ในกระบวนการทางผลิตทางสังคมในชีวิต ของเขา มนุษย์ได้ก้าวเข้าสู่ความสัมพันธ์ที่ แน่แน่นอน ซึ่งจำเป็นต้องเป็นและไม่ใช่แค่จำนองของ พวกเขา คือเหล่าความสัมพันธ์ทางการผลิตซึ่ง สอดคล้องกับระยะของการพัฒนาทางการผลิตที่แน่นอน และ ผสมรวมทั้งหมกของเหล่าความสัมพันธ์ทาง

การผลิตที่ประกอบขึ้นเป็นโครงสร้างเศรษฐกิจของสังคมซึ่งเป็นพื้นฐานที่แท้จริงที่โครงสร้างส่วนบนทางกฎหมายและการเมือง ตลอดจนรูปแบบที่แน่นอนของจิตสำนึกทางสังคมที่สอดคล้องกันดำรงอยู่ แบบวิถีการผลิตของชีวิตทางวัตถุได้กำหนดเงื่อนไขของกระบวนการทางสังคมการเมืองและภูมิปัญญาของชีวิตโดยทั่วไป^{๑๕}

การกล่าวเช่นนั้นแม้ในระบอบหนึ่งจะถูกตีความว่า เศรษฐกิจเป็นปัจจัยกำหนดทุกสิ่งทุกอย่าง (Economic Determinism) ซึ่งเป็นกระแสความคิดแบบมาร์กซ์นิยม ที่มีอิทธิพลครอบงำอยู่ระยะหนึ่ง เช่นความคิดแบบสตาลินนิสต์ แต่จากงานของมาร์กซ์เอง จะเห็นได้ว่ามาร์กซ์ไม่ได้คิดเป็นกลไกอย่างนั้น หากมองปัจจัยต่าง ๆ ว่ามีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างเคลื่อนไหว ถ้าเราจะไม่คัดค้านคำพูดของมาร์กซ์ออกมาจากหนังสือเป็นตอนๆ เพื่อสนับสนุนความเห็นของตนตามอำเภอใจ ยิ่งไปกว่านั้น โองานของเขา มาร์กซ์ยังวิเคราะห์ให้เห็นถึงการครอบงำมวลชนโดยวิเคราะห์เงื่อนไขพื้นฐานทางวัตถุที่กำหนดจิตสำนึกของมนุษย์ในแต่ละสังคมไว้อย่างมีวิสัยทัศน์ เช่นแนวคิดเรื่องความแปลกแยก (Alienation) หรือการอธิบายเรื่องความต้องการที่ถูกขยายออกไปอย่างไม่รู้จักสิ้นสุดในยุคทุนนิยม ด้วยเงื่อนไขการเกิดขึ้นของระบบเงินตราและการสะสมทุน แม้ว่าจะมีเค้าวิเคราะห์ปัญหาจิตสำนึกไว้โดยตรงก็ตาม

ต่อมาผู้เขียนได้เสนอว่า “วิชาจิตวิทยา จิตวิเคราะห์สมัยใหม่ วิชาการที่ไม่ได้สังกัดค่ายมาร์กซิสต์เหล่านี้ไม่มีลักษณะทางอุดมการณ์ (อาจจะ) ไม่สนใจว่าข้อเท็จจริงจากการค้นพบนั้นนำไปรับใช้

ใคร แต่ก็มีความถูกต้องตามหลักวิทยาศาสตร์ ใช้การได้” ปัญหาที่เกิดขึ้นในตอนนี้ก็คือ วิชาการเหล่านี้ไม่มีลักษณะทางอุดมการณ์จริงหรือ? และที่ว่ามีมาถูกต้องทางวิทยาศาสตร์ ใช้การได้ นั้นเป็นเงินใด

เป็นไปไต่หรือที่วิชาการใดๆ จะไม่มีลักษณะทางอุดมการณ์ ไม่ว่าจะป็นวิธีการมองปัญหา เป้าหมายในการศึกษา ตลอดจนการตีความผลของการศึกษา ตลอดจนพิจารณาตัวอย่างของการศึกษาทางจิตวิทยาที่ “ปลอกอุดมการณ์” ไม่สนใจว่าสังคมจะเป็นอย่างไร สนใจศึกษาแค่ปัญหาจิตวิทยาของปัจเจกบุคคล ผลคืออะไร ก็คือการปฏิเสธไม่ยอมรับความเป็นจริงทางสังคมว่าจะมีความเหลื่อมล้ำต่ำสูงอย่างไร มีปัญหาอย่างไร มองในเชิงตรงข้ามการที่นักจิตวิทยาเหล่านี้กล่าวว่า “ไม่มีอุดมการณ์” ก็คือการยอมรับตามภาพที่เป็นอยู่ โดยไม่ขัดแย้ง และก็การยอมรับตาม อุดมการณ์หลักที่ครอบงำสังคมอยู่ในขณะนั้นนั่นเอง การตีความผลการศึกษาและแนวคิดในการนำข้อสรุปนั้นไปใช้ในการปฏิบัติยังเป็นสิ่งที่เห็นอิทธิพลของอุดมการณ์ได้อย่างชัดเจน เช่นการศึกษาในอเมริกา เรื่องระดับเขาวงกตปัญหา (ไอ.คิว.) ในคนผิวดำเปรียบเทียบกับคนผิวขาว ที่มีข้อสรุปออกมาว่าคนผิวดำมีลักษณะเหมาะกับการใช้แรงงานทาส ส่วนคนผิวขาวเหมาะกับการใช้แรงงานสมอง หรือผลที่สรุปว่า คนผิวดำมีระดับสติปัญญาต่ำกว่าคนผิวขาวโดยทั่วไปซึ่งเป็นผลจากพันธุกรรม และเสนอให้ให้วิตามินเสริมแก่คนผิวดำ จัดหลักสูตรเฉพาะสำหรับคนสติปัญญาต่ำ (ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนผิวดำ) ที่เน้นการเรียนที่ใช้การฝึกฝนระดับช่างฝีมือ หรือกระทั่งให้คนผิวดำเลิกคนผิวดำ^{๑๖} หรือจิตวิทยาที่

ศึกษา “แรงจูงใจในการทำงานของมนุษย์” “วิธีเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานของพนักงาน” สิ่งเหล่านี้สะท้อนอะไรออกมาบ้างหรือไม่ และมีอุดมการณ์อะไรอยู่เบื้องหลังการศึกษาเช่นนั้น คงเป็นคำตอบที่ชัดเจนอยู่ในตัวอยู่แล้ว แม้แต่แนวโน้มที่ก้าวหน้าบางประการ ที่ต่อต้านระบบเก่า ก็มีจำนวนไม่น้อยที่หันไปหา “ทางออกของบึงเบกบุคคล” เช่นการเน้นให้ปฏิวัตรบบความคิด ภายในจิตใจของมนุษย์ของมาร์คัส (Marcuse) โดยตัดขาดจากการพิจารณาเงื่อนไขทางสังคม

ปัญหาที่ตามมาก็คือ ถ้าเรารู้แล้ว “ความถูกต้องทางวิทยาศาสตร์ ใช้การได้” คืออะไรกัน คือ “วิทยาศาสตร์” ที่แบ่งพฤติกรรมของมนุษย์ออกเป็นส่วน ๆ ให้สอดคล้องกับการทดลองในห้องปฏิบัติการ ซึ่งมนุษย์ดูเหมือนจะตกอยู่ในสภาพถูกกระทำ ที่ตอบสนองต่อสิ่งเร้าภายนอกอย่างกลไก? หรือการทำจิตวิเคราะห์เพื่อค้นหา “จิตใต้สำนึก” และปมต่าง ๆ โดยถวาศีความของนักจิตวิทยา หรือการศึกษาให้รู้ซึ่งถึง “สัญชาตญาณ” (Instincts) ของ “มนุษย์” ซึ่งล้วนแต่เป็นการศึกษา “มนุษย์” โดยแยกออกจากประวัติศาสตร์ และความเป็นจริงทางสังคมที่ดำรงอยู่ หรืออย่างที่ดีที่สุดก็เป็นเพียงเงื่อนไขภายในหรือเงื่อนไขรองลงมา เราอาจจะตั้งปัญหากันได้ตั้งแต่ระดับปัญหาบรรลวิธวิธีว่า การมองแบบแยกเป็นส่วน ๆ เช่นนี้เป็นวิทยาศาสตร์หรือไม่ ถ้าคำตอบคือ “ไม่” แล้วผลการศึกษาเช่นนั้นจะถูกตั้งเป็นวิทยาศาสตร์ และใช้การได้สักแค่ไหนกัน

ที่ทั้งปัญหาเช่นนี้มีได้หมายความว่า จะปฏิเสธบทบาทของการค้นพบใหม่ ๆ และความ

ก้าวหน้าของวิชาจิตวิทยาสาขารังประสาทวิทยา ซึ่งได้ให้ความรู้ใหม่ ๆ ที่เป็นประโยชน์แก่เราอยู่ไม่น้อย แต่จุดอ่อนข้อหนึ่งก็คือ วิชาเหล่านี้ยังมีความจำกัดในการที่จะอธิบายจิตวิทยาของมนุษย์ในส่วนทั้งหมดอย่างต่อเนื่องกันและเป็นระบบ สภาวะของความเป็นมนุษย์คงจะมีใช้การทำปฏิกริยากันระหว่างสารเคมีในสมองกับตัวรับ (Receptors) ของประสาทสมองแน่ ๆ เพราะมนุษย์ไม่ได้เป็นเพียง “ปรากฏการณ์พิเศษทางชีววิทยา” หากเป็นผลพวงของสังคมที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นด้วยมือของพวกเขาเอง และประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติด้วยกัน การที่ผู้เขียนสรุปว่าจิตวิทยาสมัยใหม่เหล่านี้ “ไม่มีลักษณะทางอุดมการณ์” และ “มีความถูกต้องตามหลักวิทยาศาสตร์” โดยไม่แยกแยะให้ชัดเจน จึงออกจะเป็นการอธิบายอยู่มากทีเดียว

อาจจะเป็นด้วยเหตุที่ผู้เขียนให้ความสนใจต่อการใช้ระบบความคิดและวิธีการที่เป็นวิทยาศาสตร์ของมาร์กซีสต์น้อยเกินไป และมองจิตวิทยาสมัยใหม่ด้วยทัศนคติกังวลว่าข้างกันนี้เอง ที่ทำให้ดูเหมือนว่าผู้เขียนจะไม่มีกรอบความคิดที่แจ่มชัดในการมองปัญหาของตัวเอง (การมีกรอบความคิดในที่นี้ย่อมต่างกับการตีกรอบความคิด) เช่นการที่ผู้เขียนยกทฤษฎีถึง 5-6 ทฤษฎี มากล่าวเรียงกันไว้ โดยไม่ได้แสดงทัศนคติอย่างชัดเจนว่า แต่ละทฤษฎีมีจุดจุดอ่อนและมีข้อจำกัดอย่างไรในการมองปัญหาแต่ละตอน ก็ดูเหมือนว่าจะใช้แต่ละทฤษฎีนั้นแล้วแต่ “ความเหมาะสม” ของทฤษฎีนั้นกับเนื้อหาที่ผู้เขียนต้องการอธิบายโดยไม่คำนึงว่า แนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีต่าง ๆ เหล่านี้ บางครั้งก็ขัดแย้งกันเอง เมื่ออ่านบทความจนจบ

แล้ว ผู้วิจารณ์ก็เกิดความรู้สึก ว่า ผู้เขียนได้ใช้วิธีการมองปัญหาแบบจิตวิทยา (Psychological Approach) มามองปัญหาที่มาร์กซิสต์พูดถึง เช่น อำนาจอรัฐ โครงสร้างส่วนบน มากกว่าจะใช้วิธีการมองปัญหาแบบมาร์กซิสต์ (Marxist Approach) มาวิเคราะห์ปัญหาจิตวิทยา ซึ่งเป็นวิธีการที่ส่งผลต่อการวิเคราะห์และการมองปัญหาในช่วงก่อนไปของผู้เขียนเป็นอย่างมาก

ผู้วิจารณ์เห็นว่า ความคิดมาร์กซิสต์นั้น ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ปัญหาเกี่ยวกับมนุษย์รวมทั้งปัญหาจิตวิทยาไว้ได้อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ และการพิจารณาปัญหาโดยผ่านวิธีการ เช่นนี้เท่านั้นที่จะทำให้เราสามารถเข้าใจปัญหาเกี่ยวกับมนุษย์และโลกได้อย่างสอดคล้องกับความเป็นจริง เมื่อกล่าวถึงบทบาทความคิดมาร์กซิสต์ต่อการศึกษามองปัญหาต่างๆ ผู้คนจำนวนมากมักจะให้ความสำคัญกับวัตถุนิยมวิภาษในฐานะวิธีการ แต่ในความเห็นของผู้วิจารณ์ สำหรับการศึกษาศาสตร์เกี่ยวกับมนุษย์แล้ว สิ่งที่สำคัญกว่านั้นก็คือวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ ซึ่งได้รวมถึงกฎเกณฑ์ชั้นมูลฐานในการพัฒนาของสังคมและมนุษยชาติ และควรจะต้องเป็นจุดเริ่มต้นในการพิจารณาปัญหาของเรา

มาร์กซ์ ได้เสนอไว้ว่า ประวัติศาสตร์สังคมมนุษย์มี ๒ โฉม ๒ โฉน จากประวัติศาสตร์ การพัฒนาของปัจเจกบุคคลทั้งหมด ไม่ว่าพวกเขาจะตระหนักถึงมันหรือไม่ก็ตาม ความสัมพันธ์ทางวัตถุก็เป็นรากฐานของความสัมพันธ์ที่ปวงของพวกเขา เหล่าความสัมพันธ์ทางวัตถุเหล่านี้ เป็นรูปแบบที่จำเป็นเพียงประการเดียว ซึ่งกิจกรรมทางวัตถุและกิจกรรมส่วนบุคคลของพวกเขาปรากฏเป็นจริงขึ้น

และปัจเจกบุคคลทั้งหลายในฐณะการดำรงอยู่ทางสังคมเป็นผลิตของประวัติศาสตร์⁹ เพราะพวกเขาได้แต่ขึ้นต่อเงื่อนไขทางวัตถุ “ซึ่งมิได้เป็นผลจากที่เจตจำนงของปัจเจกบุคคล หรือธรรมชาติ ในขณะที่นั้นของเขา แต่เป็นผลจากเงื่อนไขและความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ซึ่งได้สร้างให้ปัจเจกบุคคลเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดโดยสังคมมาตั้งแต่ต้นมือแล้ว”¹⁰

ดังนั้น ในการศึกษามนุษย์หรือจิตใจของมนุษย์ เราจึงจำเป็นต้องพิจารณาเงื่อนไขและความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ของสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ต่อปัญหาจิตสำนึกมาร์กซ์ก็ยังได้เสนอไว้อย่างชัดเจนว่า

ตั้งแต่แรกเริ่ม การผลิตความคิดและนโนภาพต่างๆ รวมทั้งจิตสำนึกได้ประสานเข้ากับภาษาของชีวิตที่เป็นจริง ก็คือกิจกรรมทางวัตถุ และการสัมพันธ์ทางวัตถุระหว่างมนุษย์โดยตรงแล้ว การจินตนาการ การคิดและการสัมพันธ์ทางความคิดของมนุษย์ปรากฏขึ้นในทันทีในฐานะที่เป็นผลโดยตรงคือ ผลกิจกรรมทางวัตถุของพวกเขา.... มนุษย์เป็นผู้คิดนโนภาพ และความคิดทั้งหลายของคนมนุษย์ที่เป็นจริงและเป็นแค่อกกระทบ ในขณะที่เขาถูกกำหนดเงื่อนไข โดยพัฒนาการที่แน่นอนของพลังการผลิต และการสัมพันธ์ทางสังคมที่สอดคล้องกันมีทั้งจนลุ่มรูปแบบต่างๆที่ก้าวไปไกลที่สุดของมัน จิตสำนึกไม่เคยเป็นอิสระไร้อัน นอกจากการดำรงอยู่อย่างมีจิตสำนึก และการดำรงอยู่ของมนุษย์ ก็คือกระบวนการของชีวิตที่เป็นจริงของเขา¹¹

เราจึงต้องเริ่มต้นการพิจารณาปัญหาเกี่ยวกับมนุษย์และจิตใจของมนุษย์โดยเริ่มต้นจากนโนภาพดังกล่าว มองมนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม และประเด็นสำคัญที่จะละเลยไปไม่ได้เลยก็คือ กระบวน

การผลิตทางวัตถุของมนุษย์ซึ่งมีบทบาทของมนุษย์ อยู่ตลอดเวลา¹²

2. ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับประเด็นความกลัว

ในบทวิเคราะห์ชิ้นนี้ ผู้เขียนได้ให้คำจำกัดความของความกลัวไว้อย่างกว้างขวางมาก จนดูเหมือนว่านิยามเกี่ยวกับคำว่าความกลัวในที่นี้จะมีขอบเขตไม่ชัดเจนนัก ที่จริงแล้ว คำว่า “กลัว” ในสังคมไทยนั้น คงมีความหมายที่กว้างขวางมากจนบางครั้งอาจจะไม่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ แต่เป็นการคาดคะเนจากความเป็นจริงเช่น ถ้าพูดว่า “ผมกลัวว่าเชือกที่ผูกจะขาด เพราะลั่นหนังกมาก” เป็นการคาดคะเนจากลักษณะความทนทานของเชือก สัมพันธ์กับน้ำหนักของลั่น ในที่นี้ผู้วิจารณ์ยังไม่มีข้อเสนอในเชิงบวกว่า ควรจะให้คำจำกัดความของความกลัวอย่างไร แต่ก็คิดว่าถ้าสามารถให้คำจำกัดความที่แคบกว่านี้ได้ น่าจะทำให้มองปัญหาได้ชัดเจนขึ้น เพราะในขณะที่อารมณ์หลายอย่างมีความต่อเนื่องและใกล้เคียงกัน ก็มีความแตกต่างในระดับคุณภาพของมัน ที่ทำให้เราแยกมันออกจากกันได้ เช่นคำว่า “ชอบ” กับ “รัก” เป็นต้น

อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจก็คือ การพูดถึงความกลัวทางธรรมชาติและกลัวทางสังคม ซึ่งผู้เขียนเน้นการศึกษาความกลัวทางสังคม แต่ในหลายตอนก็ได้พูดพาดพิงถึงความกลัวทางธรรมชาติเช่น การใช้ความกลัวตามธรรมชาติเป็นเงื่อนไขในการสร้างความกลัวทางสังคม ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือ อะไรคือความกลัวทางธรรมชาติ? อาจปฏิกิริยาแบบรีเฟล็กซ์ (Reflex) ที่เด็กตอบ

สนองด้วยอาการผวา เมื่อถูกกระตุ้นจะเป็นความกลัวหรือไม่ การกลัวคนแปลกหน้าเมื่ออายุ 7 เดือน เป็นความกลัวตามธรรมชาติหรือไม่ (เพราะความกลัวนี้ อาจจะไม่เกิดขึ้นถ้าเด็กไม่ได้สัมผัสกับมนุษย์คือแม่หรือคนใกล้ชิด และเริ่มพัฒนาการเรียนรู้ที่จะจดจำบุคคลนั้น ๆ ได้ แล้วจึงสามารถกลัวคนแปลกหน้า ที่จำได้ว่าไม่ใช่บุคคลนั้นคือมา) การบอingkันตัวเองตามธรรมชาติของสัตว์ เป็นไปเพราะความกลัวหรือไม่ ปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ชี้ให้เห็นถึงความสับสนในวงการจิตวิทยา เกี่ยวกับพรมแดนของธรรมชาติและสังคม ซึ่งคลุมเครือมากตลอด การใช้คำหลายๆคำจะมีปัญหาในเชิงนี้ อยู่ ตัวอย่างเช่น คำว่า “ความรัก” สิ่งนี้เป็นธรรมชาติหรืออารมณ์ที่พัฒนาขึ้นจากความสัมพันธ์ทางสังคม สัตว์มีความรักหรือไม่ เราจะเรียกสัญชาตญาณในการสืบพันธุ์ของสัตว์ว่าเป็นความรักหรือไม่ แน่แน่นอน อารมณ์เหล่านี้แสดงออกโดยผ่านเงื่อนไขทางชีววิทยา และมีปัจจัยทางชีววิทยาเป็นตัวกำหนดอยู่ส่วนหนึ่งด้วย แต่ยังมีปัญหาว่า ความกลัวหรืออารมณ์เช่นนั้น เป็นสิ่งเดียวกันกับ “ธรรมชาติ” หรือสัญชาตญาณทางชีววิทยาของมนุษย์หรือไม่

3. บทบาทของเงื่อนไขในการผลิตและความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างชั้นล่างกับโครงสร้างชั้นบน

ในบทวิเคราะห์ชิ้นนี้ ปัญหาที่สำคัญที่สุดปัญหาหนึ่งก็คือ ชาติการวิเคราะห์ถึงบทบาทของโครงสร้างชั้นล่างและความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างชั้นล่างกับโครงสร้างชั้นบน ตลอดจนผล

ของมันต่อความภักดีใจของมนุษย์ ความคิด
 อุดมการ และโครงสร้างชั้นบนต่าง ๆ ที่วิเคราะห์
 คณะชาวพื้นฐานทางวัตถุที่ชัดเจน และจุดยืนเอง
 ซึ่งอาจจะทำให้การวิเคราะห์ที่เสนอว่าใช้ทฤษฎีจิต
 วิทยาจิตวิเคราะห์และสังคมวิทยามาร์กซ์ที่สูญเสียบ
 ความเป็นมาร์กซ์นิยมของมันไปเสีย เพราะเรายอม
 ไม่สามารถละเลยปัญหาโครงสร้างชั้นล่าง และ
 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างชั้นล่างกับโครงสร้าง
 ชั้นบน และมนุษย์ในสังคมนั้นได้เป็นอันขาด ถ้า
 จะเรียกการวิเคราะห์นั้นว่าเป็นแบบ “มาร์กซ์นิยม”
 ไม่ว่าจะเน้นจุดหนักในการวิเคราะห์ปัญหาโครง
 สร้างชั้นบนและจิตสำนึกของมนุษย์มากเพียงใดก็
 ตาม เพราะในทัศนะของมาร์กซ์ มีความสัมพันธ์
 ในขั้นมูลฐาน ระหว่างมนุษย์กับความสัมพันธ์ทาง
 การผลิต ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่มนุษย์จะต้องก้าว
 เข้าไปสู่มัน ในการดำรงอยู่ทางสังคมของเขา
 ทั้งนี้เขาจึงพบว่า “เงื่อนไขในการดำรงอยู่ของ
 พวกเขาได้ถูกกำหนดไว้ก่อนแล้ว และด้วยเหตุนี้
 สภาพการณ์ในชีวิตและการพัฒนาส่วนบุคคลซึ่ง
 ถูกกำหนดโดยชนชั้นของพวกเขา จึงกลายเป็น
 ส่วนหนึ่งของมัน”¹³ และเนื่องจาก “มนุษย์นั้น
 ประการแรกที่สุดก็คือ ผู้ที่ทำงานและสร้างตัวเขา
 ขึ้นมาท่ามกลางแรงงาน”¹⁴ ทั้งนี้ “การแบ่งงาน
 ทางสังคมและเทคโนโลยีจึงเป็นปัจจัยพื้นฐานในการ
 กำหนดรูปแบบทั่วไปและวิธีการพัฒนาของปัจเจก
 บุคคลทั้งหลาย”¹⁵

จากการละเลยปัญหาดังกล่าว นอกจากจะ
 ทำให้การวิเคราะห์ไม่หนักแน่น คุณเลื่อนลอยใน
 บางครั้งแล้ว ยังทำให้การวิเคราะห์ขาดลักษณะ
 เคลื่อนไหว ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปคามพื้นฐาน
 ทางวัตถุของสังคม ในแต่ละยุคแต่ละสมัยก็ที่จะ

ได้วิจารณ์ต่อไปด้วย ในตอนที่เราจะลงทียบยก
 บางประเด็นในการวิเคราะห์ของผู้เขียนมาอภิปราย
 ประเด็นแรก การวิเคราะห์การควบคุมคนในสังคม
 นั้นผู้เขียนวิเคราะห์ว่า ทำโดยใช้การควบคุมทาง
 ภายคือใช้กำลังและการควบคุมทางใจคือ ความคิด
 โดยไม่ได้พิจารณาถึงการควบคุมโดยเงื่อนไขทาง
 เศรษฐกิจซึ่งได้สร้างพื้นฐานทางวัตถุของความอ่อน
 แอของประชาชน รวมถึงเงื่อนไขทางสังคมอื่น ๆ
 เช่นการบิ่กั้นการศึกษา ฯลฯ ส่วนแต่เป็นพื้นฐาน
 ที่ช่วยทวีความอ่อนแอของประชาชน และสร้าง
 เงื่อนไขที่มีลักษณะปฏิสัมพันธ์กัน ระหว่างโครง
 สร้างส่วนต่าง ๆ ในการควบคุมคนในสังคมไว้ ประ
 เด็นต่อมา เมื่อผู้เขียนพูดถึงลักษณะชนชั้นของ
 ความกลัว คุณเหมือนจะเน้นที่การสร้างอุดมการให้
 ชนชั้นปกครองเป็นผู้กล้า ประชาชนเป็นผู้ขาด
 ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือ ประการแรกชนชั้นปกครอง
 มีความกลัวน้อยกว่าประชาชนจริงหรือ และถ้า
 ประชาชนมีความกลัวมากกว่าชนชั้นปกครอง เป็น
 เพราะเหตุผลทางอุดมการเท่านั้นหรือ? ถ้าตอบ
 ประการแรกก็คือ ในด้านหนึ่งอาจจะจริง เพราะ
 ชนชั้นปกครองมีอำนาจเหนือกว่า อาจจะมีเรื่อง
 ที่ต้องกลัวน้อยกว่า แต่ขณะเดียวกันชนชั้นปกครอง
 ก็มีความกลัวต่าง ๆ อยู่มากมาย ที่สำคัญที่สุดคือ
 กลัวสูญเสียอำนาจ กลัวการต่อสู้ของประชาชน
 กลัวการโค่นล้มกันในหมู่พวกเขาเอง และในเชิง
 นี้ จิตใจของพวกเขาก็ไม่เคยได้สงบสุข จากความ
 หวาดกลัวมากไปกว่าประชาชนทั่วไปเลย ต่อคำ
 ถามประการที่สอง ปัจจัยที่สำคัญที่สุด ควรจะเป็น
 เงื่อนไขทางวัตถุที่เป็นจริง การที่พวกเขามีอำนาจ
 อยู่ในมือ ควบคุมปัจจัยการผลิตไว้ได้ มีกองทหาร
 มีอำนาจรัฐ มีกฎหมายท่าหากที่น้ำจะเป็นปัจจัย
 ที่สำคัญที่สุด ยิ่งกว่าเงื่อนไขทางอุดมการ (แต่ก็

มิได้หมายความว่า อุดมการณ์จะไม่มีบทบาท) ในทำนองเดียวกัน การที่ผู้เขียนละเอียดการมองปัญหาพื้นฐานทางวัตถุ และเน้นที่ปัญหาอุดมการณ์คือ ความกลัวเพียงอย่างเดียว ทำให้แนวโน้มที่จะนำเอาปัญหานี้มาอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในสังคมมากเกินไป เช่นการอธิบายเกี่ยวกับการต่อสู้ของประชาชนก็อธิบายในลักษณะของ “ระบอบของความกลัว” แต่ในความเป็นจริงนั้น บางครั้งการไม่ต่อสู้ น่าจะเป็นเพราะเงื่อนไขที่เป็นจริงของฝ่ายประชาชนที่ “สู้ไม่ได้” เนื่องจากความอ่อนแอจากการกดขี่ขูดอย่างค่อเนื่องของชนชั้นปกครองด้วย

4. ปัญหาการวิเคราะห์โครงสร้างส่วนบน

การที่ผู้เขียนวิเคราะห์วิธีการในการควบคุมระบบความคิดของประชาชน โดยเสนอว่ามียุทธวิธีในการควบคุมอยู่ 2 ประการ คือโดยการควบคุมทางกำลัง (ทางกาย) ด้วยสถาบัน ทหาร ตำรวจ กฎหมาย คุกกระวาง และการควบคุมจิตสำนึกนั้น ผู้ออกจะสับสนอยู่สักหน่อยเพราะเท่ากับว่ายุทธวิธีประการที่สองนั้นก็คือ “การควบคุมระบบความคิด โดยการควบคุมระบบความคิด” นั่นเอง ผู้วิจารณ์คิดว่าตามความเป็นจริงสถาบันทหาร ตำรวจ คุกกระวาง และรัฐนั้น มิได้เป็นเพียงยุทธวิธีในการควบคุมระบบคิด แต่เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างส่วนบนเช่นเดียวกับสถาบันทางการเมืองและการควบคุมความคิด โครงสร้างส่วนบนเหล่านี้ล้วนแต่พัฒนาขึ้นบนรากฐานของโครงสร้างส่วนล่าง และมีหน้าที่ในการกำหนัดหรือรักษา

โครงสร้างส่วนล่างไว้ แต่ขณะเดียวกันก็มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันและมีบทบาทที่เป็นอิสระของมันเองด้วย จึงเป็นการถูกต้องที่จะกล่าวว่าการรัฐต่าง ๆ เช่น ตำรวจ ศาล กฎหมายที่มีบทบาทในการกำหนัดอุดมการณ์ แต่ควรจะให้ชัดเจนว่า บทบาทของสิ่งเหล่านี้มิได้มีเพียงเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทอื่นซึ่งเป็นบทบาทที่สำคัญกว่าอีกด้วย¹⁶

ข้อสรุปอีกประการหนึ่งของผู้เขียนที่ว่า “เมื่อความขัดแย้งทางเศรษฐกิจและสภาพเป็นจริงในสังคม สะสมมากจนถึงระดับหนึ่ง การใช้กำลังก็หมดประสิทธิภาพหรือหากจะมีอยู่ก็มีแค่ประสิทธิภาพเท่านั้น” และ “ถ้าฟังการข่มขู่อย่างเดียวกันมีประสิทธิภาพพอเพียง ยกเว้นในกรณีให้ความเชื่อฟังนั้นเริ่มจะสั่นคลอน เราจึงจะได้เห็นการหันมาใช้มาตรการการลงโทษอย่างรุนแรงอีกครั้งหนึ่ง หากนำหลักการนี้ ไปวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ไทย เราก็จะพบหลักการดังนี้คือ การใช้ความรุนแรงนั้นจะเกิดขึ้นในช่วงที่เกิดวิกฤตของการครอบงำทางความคิดเสมอ” ก่อให้เกิดคำถามขึ้นในใจของผู้วิจารณ์ว่า “จริงหรือ?” และจะสามารถสรุปเป็นกฎเกณฑ์ที่แน่นอนอย่างนี้ได้หรือไม่ เพราะเมื่อได้พิจารณาเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ไทย และประวัติศาสตร์สากลจนถึงเหตุการณ์ร่วมสมัยตามที่ผู้เขียนแนะนำแล้ว ข้อสรุปกลับมิได้เป็นเช่นนั้น ผู้วิจารณ์คิดว่า การเลือกใช้ความรุนแรงหรือการควบคุมทางอุดมการณ์ขึ้นกับเงื่อนไขหลายประการ และในหลายกรณีก็ใช้ควบคู่กันไป ตัวอย่างกรณีฮิตเลอร์ในอูนาซีของเยอรมัน อาจเป็นตัวอย่างหนึ่งของการใช้ทั้งอุดมการณ์และความรุนแรงควบคู่กันไปอย่างมีประสิทธิภาพ และในหลายกรณีผู้ปกครองก็อาจจะ

ใช้ความรุนแรงเพื่อ “ตัดไฟแต่ต้นลม” ยิ่งกว่าจะรอให้เกิดปัญหาขึ้นเสียก่อน

5. ปัญหา “คน” ที่เป็นรูปธรรม

เมื่ออ่านบทความของกาญจนานจนจบ ความรู้สึกหนึ่งที่เกิดขึ้นกับผู้วิจารณ์ก็คือ ไม่มีภาพของคนที่ เป็นรูปธรรมอยู่ในการวิเคราะห์ทั้งหลาย ทั้งที่ปัญหาจิตวิทยาเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับ “คน” โดยตรง ทั้ง ๆ ที่ผู้เขียนเองก็ได้พูดถึงการที่การครอบงำต้องมีตัวบุคคลที่ดี คือผู้ถูกรอบงำ มีลักษณะที่ง่ายต่อการครอบงำ แต่เรากลับไม่เห็นภาพตัวบุคคลที่ดีนั้นอย่างชัดเจน ทั้งนี้อาจจะ เป็นเพราะผู้เขียนเน้นการมองปัญหาจากแง่มุมของความกลัวเพียงด้านเดียว จึงมิได้วิเคราะห์กระบวนการพัฒนาในชีวิตของปัจเจกชน ที่สอดคล้องกับความสัมพันธ์ทางสังคมในแต่ละยุค ภาพของมนุษย์ที่ผู้เขียนพูดถึงในบทวิเคราะห์จึงดูไม่มีชีวิตจิตใจเท่าที่ควร แต่เป็นเพียงมนุษย์ที่ถูกบงการด้วยความกลัว ถูกครอบงำจากชนชั้นปกครอง ไม่เห็นการพัฒนาของมนุษย์ในแต่ละยุคของประวัติศาสตร์ เพราะบุคคลิกภาพและความกตัญญูใจของมนุษย์นั้น ถูกกำหนดจากเงื่อนไขหลายด้าน และปัจเจกชนแต่ละคนจะพัฒนาบุคคลิกภาพของตนเองขึ้นมาท่ามกลางการเคลื่อนไหวทางสังคม ซึ่งปัจจัยต่างๆ ที่มีบทบาทกำหนดตัวเขาล้วนแต่มีปฏิสัมพันธ์กัน และมีปฏิสัมพันธ์กับตัวมนุษย์เองด้วย คือมนุษย์เป็นทั้งผลิตผลของประวัติศาสตร์ และเป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์ มนุษย์สามารถมีบทบาทเป็นฝ่ายกระทำ ได้ตามเงื่อนไขที่เป็นจริงทางสังคมและความจำกัดของยุคสมัย แต่บทความของผู้เขียนดู

จะไม่มีภาพมนุษย์ที่เป็นฝ่ายกระทำและมีส่วนผลักดันการกลืนกลายของสังคม มีส่วนผลักดันให้อุดมการณ์ของสังคมต้องปรับตัวไปโดยสร้างค่านิยมที่ขัดแย้งกับอำนาจรัฐขึ้น แม้ผู้เขียนจะกล่าวไว้ว่า นี่เป็นเพียงค่านิยมของเหรียญ และจะวิเคราะห์อีกด้านหนึ่งในคราวต่อไป ผู้วิจารณ์ก็ไม่คิดว่าจะสามารถแก้ปัญหานี้ได้ เพราะอย่างน้อยในบทความชิ้นนี้ ผู้เขียนก็ควรจะพูดให้เห็นถึงลักษณะปฏิสัมพันธ์และลักษณะเป็นฝ่ายกระทำของมนุษย์ รวมทั้งการกลืนกลายทางประวัติศาสตร์ด้วย แม้จะเน้นจุดหนักในการวิเคราะห์ที่จุดใจจุดหนึ่งก็ตาม มิใช่แยกวิเคราะห์ที่ละด้านแบบคัดคอนออกจากกัน ตัวอย่างการวิเคราะห์ที่มีลักษณะวิชาวิเศษของการวิเคราะห์อย่างอุดมสมบูรณ์ก็คืองานของมาร์กซ์เช่น CAPITAL และบทความอื่นๆ ที่เป็นการวิเคราะห์ปัญหาเศรษฐกิจ ในขณะที่ไม่เคยละเลยความสัมพันธ์ของปัญหาเศรษฐกิจกับปัญหาอื่น ๆ เลย

ถ้าเป็นไปได้ผู้วิจารณ์ก็อยากจะเห็นงานชิ้นต่อไปของผู้เขียนวิเคราะห์ปัญหาโดยให้ภาพของคนที่เป็นรูปธรรม คนที่มีความสัมพันธ์ทางสังคม เข้าร่วมในกระบวนการผลิต คนที่ถูกกำหนดเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ และมีชีวิตจิตใจที่สอดคล้องกับลักษณะเฉพาะของความสัมพันธ์ทางสังคมในแต่ละยุคสมัย

6. ปัญหาลักษณะประวัติศาสตร์และกระบวนการกลืนกลายของแนวคิดทางอุดมการณ์

การวิเคราะห์ปัญหาความกลัวของผู้เขียนในบทวิเคราะห์นี้ดูเกือบจะไม่มีมิติของเวลาดำรงอยู่

เลย ผู้เขียนโยงจากความกลัวของเท็กซัสในยุคกิ่งพุทธกาล กลับไปสู่ความกลัวในสมัยสุโขทัย แล้วย้อนกลับมาในยุครัตนโกสินทร์เพื่ออธิบายลักษณะของคนไทยในปัจจุบัน โดยไม่ได้ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างของอุดมการณ์ที่สร้างความกลัวในแต่ละยุคแต่ละสมัยเลย และถึงแม้ผู้เขียนจะพยายามพูดถึงการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของแนวความคิดในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งผู้เขียนสรุปว่าเป็นหลักฐานการสร้าง ความกลัวที่เป็นระบบเท่าที่จะหาได้ในสังคมไทย ก็ยังเป็นจุดที่มีปัญหาที่จะได้วิจารณ์ต่อไป ที่เกิดปัญหา เช่นนี้ขึ้นนั้นส่วนหนึ่งอาจจะเป็นเพราะความจำกัด และขนาดของบทความ ซึ่งทำให้ไม่สามารถเจาะลึกถึงปัญหาต่าง ๆ ได้ดีพอ แต่ถึงอย่างไร ปัญหาที่ยังคงเป็นสิ่งสำคัญที่เราจะปล่อยผ่านไปเสียง่าย ๆ ไม่ได้ และสาเหตุสำคัญอันหนึ่งที่ทำให้การวิเคราะห์เกิดลักษณะเช่นนี้ น่าจะเป็นการที่ผู้เขียนละเลยการพิจารณาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ และความขัดแย้งในสังคมอย่างเคลื่อนไหวและเป็นรูปธรรม

ช่วงที่เห็นได้ชัดเจนคือ การวิเคราะห์การพัฒนาผลิตภัณฑ์แนวคิดในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งผู้เขียนได้อธิบายถึงการเลียนแบบเอามาใช้ การเลือกเอาโมโนภาพ (concept) มาแต่งเติมเสริมต่อการปรับปรุงเทคนิคในการนำเสนอการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์หลักให้กลายเป็นค่านิยมในระดับสังคมและกลายเป็นเนื้อหาในระบบความเชื่อของปัจเจกบุคคล แม้ว่าผู้เขียนจะพูดถึงการพัฒนาของแนวคิด ก็พูดเพียงในด้านวิธีการ และการคัดเลือก มีลักษณะการคัดเลือกจากบนสู่ล่างด้านเดียว มิได้วิเคราะห์พัฒนาการในแง่กระบวนการที่มีความขัด

แย้งภายใน และมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน 2 ด้าน คือ บนกับล่าง อุดมการณ์หลักกับอุดมการณ์รอง และไม่เห็นความแตกต่างในเชิงคุณภาพของอุดมการณ์ในแต่ละยุคสมัยว่ามีการพัฒนาไปในด้านใดบ้าง หรือว่าอุดมการณ์ในสังคมไทยนั้นหยุดนิ่งมาตั้งแต่ 7-800 ปี ในความเป็นจริงอุดมการณ์ในแต่ละยุคได้พัฒนาไปตามความขัดแย้งในสังคม นอกจากอุดมการณ์หลักจะแปรมาเป็นอุดมการณ์รองแล้ว มันก็ยังได้ถูกขับเอาอุดมการณ์หรือคติแบบชาวบ้านเข้าไปผนวกอยู่ในตัวมันเพื่อพัฒนาให้อุดมการณ์นั้นมีประสิทธิภาพในการครอบงำได้มากยิ่งขึ้น และจากการใช้ไตรภูมิพระร่วงเป็นหลักในการพิจารณาแต่เพียงอย่างเดียว ทำให้มองไม่เห็นลักษณะหลากหลายของการใช้อุดมการณ์ควบคุมประชาชนของชนชั้นปกครองไทย และตลอดเวลา 7-800 ปี ในการพัฒนาของสังคมไทยนั้น อย่างที่แค่สังคมไทยได้เปลี่ยนยุคสมัยจากสังคมศักดินาสู่ สังคมทุนนิยมแบบพึ่งพาและกึ่งพัฒนา ไปแล้วเช่นนั้นเลย แม้แต่ในสมัยศักดินาเองก็คงเต็มไปด้วยความขัดแย้งและการปรับตัวของโครงสร้างต่าง ๆ ทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมืองและอุดมการณ์มาโดยตลอด เพราะเป็นไปไม่ได้ที่สังคมจะหยุดนิ่งเป็นเวลาหลายร้อยปีเช่นนั้นได้ และการอธิบายที่ว่า "ความกลัวคนด้วยกันเองบนพิภพลูกเดียวกันเช่นนั้น" ได้สร้างสมาธิเป็นเวลานาน ยังตกค้างหลงเหลืออยู่อย่างเต็มที่ การกลัวพระมหากษัตริย์ ก็พร้อมที่จะขยายกลัว "ฝรั่ง" และถึงแม้คนไทยด้วยกันเอง หากเป็นคนที่มีฐานะทางสังคมสูงกว่าคน ก็อาจจะเป็นการอธิบายที่ง่ายเกินไป จนดูเหมือนว่า ความกลัวนั้นสืบต่อกันมาโดยอิสระไม่สัมพันธ์กับเงื่อนไขใด ๆ ทั้งสิ้น

7. ปัญหาเกี่ยวกับทฤษฎีการเสริมแรง (Reinforcement)

ผู้เขียนได้ใช้ทฤษฎีการเสริมแรง(Reinforcement) หรือการลงโทษและการให้รางวัลมาอธิบายการดัดแปลงพฤติกรรมของมนุษย์โดยสรุปว่า “จากหลักของการให้รางวัลและการลงโทษนี้เองที่เราสามารถจะนำมาอธิบายได้ว่า บิคามรตา ครูเจ้าหน้าที่ของรัฐ ได้ใช้การลงโทษและการให้รางวัลเป็นเครื่องมือในการชักจูงพฤติกรรมของบุตร นักเรียน และประชาชนให้เป็นไปตามความต้องการของตน”

ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือ ทฤษฎีนี้ใช้อธิบายความเป็นจริงในสังคมได้มากน้อยเพียงใด และน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใด ปัญหาประการแรกของทฤษฎีนี้ก็คือ ทฤษฎีนี้สร้างขึ้นจากการศึกษาเชิงทดลอง ซึ่งจะจำกัดเงื่อนไขความสัมพันธ์ให้เป็นแบบเชิงเดี่ยว (Simple) มีความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำกับผลที่ได้โดยตรง ถึงแม้ว่าทฤษฎีนี้จะถูกนำไปใช้ในการดัดพฤติกรรม (Behaviour Modification) ซึ่งเป็นการแก้ไขพฤติกรรมวิธีหนึ่งอย่างแพร่หลาย ก็ยังน่าสงสัยว่ามันจะสามารถอธิบายการกระทำของมนุษย์ในชีวิตจริงได้อย่างถูกต้องเพียงใด เพราะในชีวิตจริง ปัญหาจะมีลักษณะซับซ้อน (Complex) ประกอบด้วยปัจจัยหลายประการ ผลของการกระทำประกอบไปด้วยปัจจัยหลายด้านจะต้องอาศัยการแยกแยะตีความเป็นผลจากอะไร ในขณะที่เดียวกัน แรงจูงใจก็มีหลายด้าน และผลของการกระทำต่างๆในแต่ละเงื่อนไขก็อาจจะส่งผลออกมาต่างกัน ปัญหาประการที่สองก็คือ ถึงแม้ทฤษฎีนี้จะไม่ผิดทั้งหมด และมีส่วนใกล้เคียงกับความเป็นจริงอยู่บ้าง มนุษย์ในทฤษฎีเช่นนี้ก็

จะเป็นมนุษย์ที่ตกเป็นฝ่ายถูกระทำได้เพียงแต่คิดและทำได้ซ้ำๆ โดยขาดลักษณะวิภาษวิธีของความคิด ไม่มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างความคิดหนึ่งกับความคิดอื่นๆ หรือระหว่างบุคลิกภาพของบุคคลหนึ่งกับการตัดสินใจในแต่ละเงื่อนไข ประการที่สามคือในชีวิตจริงสถานการณ์ที่ต้องเลือกจะไม่เป็นขาวหรือดำ ไม่เป็นทางเลือกเพียงสองสายที่ต้องเลือก แต่อาจจะมีทางเลือกสายที่สาม สี่หรือห้า ซึ่งไม่เป็น ไปตามเงื่อนไขในห้องทดลอง

ผู้วิจารณ์คิดว่า อย่างน้อยที่สุด เราจะต้องอธิบายรูปแบบในการแสดงการกระทำออกมาของมนุษย์ในรูปที่ซับซ้อนกว่านี้ เช่นการที่มนุษย์กระทำกิจกรรมต่างๆ แล้วเกิดผลตามมาทั้งในด้านผลลัพธ์ของการกระทำในด้านทั่วไป และผลต่อการพัฒนาความสามารถ ความรู้และบุคลิกภาพของบุคคลนั้น และการกระทำครั้งต่อ ๆ ไปก็จะเป็นผลจากการตัดสินใจ ซึ่งขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพและความรู้ของเขาประกอบกับเงื่อนไขต่างๆ ในขณะนั้น ซึ่งมีลักษณะเคลื่อนไหวและมีบทบาทของความไม่แน่นอนอยู่ส่วนหนึ่งด้วย เพราะในสถานการณ์หนึ่ง ๆ คนแต่ละคนอาจจะตัดสินใจต่างกัน (หรืออาจจะตัดสินใจเหมือนกันก็ได้) และคนคนหนึ่งในแต่ละสถานการณ์ก็ย่อมตัดสินใจต่างกันหรือกระทำทั้งคนคนเดียวก็ได้ ในสถานการณ์ที่คล้ายคลึงกันก็อาจจะตัดสินใจต่างกันก็ได้

ในทำนองเดียวกัน ข้อสรุปของผู้เขียนเกี่ยวกับวัฏจักรความกลัวและความกลัวหาญที่ว่า “หากกลัวก็ยิ่งกลัวและยิ่งกลัวมากขึ้นทุกที” หรือ “หากมีความกล้ามากขึ้นเพียงเล็กน้อย ก็ยิ่งกล้าและกล้ามากขึ้นทุกทีเช่นกัน” ก็จะเป็นข้อสรุปที่ง่ายและตายตัวจนเกินไป แม้ว่าลักษณะเช่นนี้จะมิ

ความจริงอยู่ข้างไหนของแนวโน้ม (Trend) เพราะในชีวิตจริงของคนเราไม่น่าจะมีอะไรที่เป็นสูตรได้มากนัก ถ้าวัดจากความรู้สึกของตัวเอง ผู้วิจารณ์ก็เห็นว่ามีความรู้สึกกลัวๆ กลัวๆ สลับกันไปอยู่ตลอด และบางครั้งการที่คนเรามีความกล้ามากขึ้นเพียงเล็กน้อย อาจจะเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้กลัวมากขึ้นก็ได้เพราะกล้าแล้วรู้ว่าเจ็บตัว

8. การสร้างความกลัวรูปธรรมหรือความกลัวนามธรรม

ผู้เขียนได้สรุปไว้ว่า “เป็นที่น่าสังเกตว่า ในระยะแรกเริ่มของชีวิตนั้น ต้นคอที่เด็กกลัวมักจะเป็นรูปธรรมจับต้องได้ เช่นกลัวแม่ที่ ในช่วงชีวิตนี้ หลักการเกี่ยวกับความกลัวอาจจะอธิบายด้วยทฤษฎีการวางเงื่อนไขได้มาก แต่ทว่าเมื่อคนโตเป็นผู้ใหญ่ ไม่เรียวของแม่ได้กลายมาเป็นไม่เรียวในใจเสียแล้ว ต้นเหตุแห่งความกลัวมักจะมีลักษณะนามธรรม ซึ่งคงจะสอดคล้องกับการอธิบายของทฤษฎีจิตวิเคราะห์มากกว่า”

ปัญหาก็คือ เป็นเช่นนั้นจริงหรือ แม้ว่าข้อสรุปนี้จะมีส่วนสัมพันธ์กับความเป็นจริงบางประการ เช่นการที่เด็กเล็ก ๆ ช่วงก่อนวัยเรียน (แต่ปัจจุบันเป็นวัยถูกเกี่ยวเชิญให้เรียนกวดวิชาระดับอนุบาลเพื่อสอบเข้าประถม 1) ยังมีความคิดส่วนใหญ่เป็นความคิดรูปธรรม (Concrete Thinking)¹⁷ ขณะที่ผู้ใหญ่สามารถมีความคิดนามธรรมได้มากขึ้น (Abstract Thinking) แต่ก็ยังมีเงื่อนไขอีกหลายประการที่ซับซ้อนกว่านี้ เช่นการที่ผู้ใหญ่ต้องเผชิญกับปัญหาที่ซับซ้อนมากขึ้น จึงมีหลายครั้งที่ความคิดของเรามีลักษณะเป็นความคิดรูปธรรม

หรือจับปัญหาได้เพียงปรากฏการณ์ ไม่สามารถสร้างความคิดรวบยอดเกี่ยวกับเหตุการณ์นั้น (ซึ่งต้องผ่านการวิเคราะห์) ได้ ในขณะที่เดียวกันก็ดูเหมือนว่า ความกลัวของผู้ใหญ่หลายประการก็ยังเป็นความกลัวรูปธรรม ไม่ใช่เพียงแค่เป็นไม่เรียวในใจเท่านั้น และเป็นความกลัวที่มีบทบาทสำคัญเสียด้วยเช่น กลัวคางาน กลัวเจ้าพ่อหรือนักเลง กลัวมือปืน กลัวแฟนทิ้ง ฯลฯ

ประเด็นเล็ก ๆ อีกประเด็นหนึ่งคือ ปัญหาลักษณะโดยตรง และลักษณะทางอ้อมของความกลัว ซึ่งผู้เขียนสรุปว่า การสร้างความกลัวในครอบครัวมีลักษณะโดยตรง ส่วนในโดโรมิพระร่วงมีลักษณะทางอ้อมนั้น เนื่องจากผู้เขียนใช้โดโรมิพระร่วงเป็นตัวแทนของเครื่องมือสร้างความกลัวในสังคม จึงดูเหมือนว่าการสร้างความกลัวด้วยเงื่อนไขทางอุดมการณ์ในสังคมจะเป็นลักษณะทางอ้อม ซึ่งน่าจะไม่ตรงกับความเป็นจริง เพราะถ้าพิจารณาจากเอกสารและข้อมูลหลาย ๆ ส่วน ประกอบกันก็จะพบว่ามี การสร้างความกลัวในลักษณะโดยตรงเช่นกัน เช่นการห้ามมองพระเจ้าแผ่นดิน ฯลฯ

9. บทบาทของครอบครัวทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

ตลอดเวลาที่อ่านบทวิเคราะห์¹⁸ ผู้วิจารณ์มีคำถามคำถามหนึ่งอยู่ในใจตลอดมาก็คือ ทำไมครอบครัวจึงแสดงบทบาทเช่นนั้น ทำไมพ่อแม่จึงต้องการให้ลูกของตนมีความกลัว แม้ผู้เขียนจะพยายามตอบไว้บางตอนเช่น พ่อใจเพราะทำให้ป่าครองลูกได้ง่าย ผู้วิจารณ์ก็ยังรู้สึกว่าเป็นคำถาม

ที่ไม่พอใจ. อาจจะเป็นตัวการวิเคราะห์ที่ ไม่ได้วิเคราะห์ภาพของครอบครัวอย่างเป็นรูปธรรม และเจาะลึกองค์ประกอบกันต่างๆ ของครอบครัว รวมทั้งผลจากความสัมพันธ์ทางสังคมต่อครอบครัวมากพอ จึงทำให้ไม่สามารถเข้าใจได้ว่า ทำไมพ่อแม่จึงอบรมลูกเช่นนั้น สัมพันธ์กับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ-สังคมอย่างไรหรือไม่

ประเด็นนี้ก็คงจะเป็นแค่เพียงคำถามซึ่งตัวผู้วิจารณ์เองก็ยังไม่สามารถตอบอย่างเป็นรูปธรรมได้ แต่ก็ถือว่าเป็นประเด็นที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นประเด็นหนึ่งที่จะส่งผลในการปฏิบัติว่าเราจะอบรมบ่มเพาะเยาวชนของเราให้เติบโตมาเป็นคนกล้า มีเหตุผลและเป็นฝ่ายกระทำได้อย่างไร จะสร้างเงื่อนไขในการคัดแปลงสถาบันครอบครัวให้ มีบทบาทในการอบรมบ่มเพาะเยาวชนให้เป็นเช่นนั้นได้อย่างไร และมีปัญหาเชื่อมโยงกับโครงสร้างสังคมในระดับกว้างออกไปอย่างไรบ้าง

สุดท้ายผู้วิจารณ์ขอกล่าวอีกครั้งว่า ก็ใจที่สุกที่เห็นความพยายามในการผลิตผลงานเช่นนี้ในสังคมไทยเพราะ

“ถ้าเราไม่เข้าใจอะไรเกี่ยวกับชีวิตทางจิตวิทยา ก็ไม่มีอะไรเลยที่เราสามารถเข้าใจอะไรได้อย่างแท้จริงเกี่ยวกับมนุษย์ และเมื่อเราไม่เข้าใจอะไรที่เกี่ยวกับมนุษย์แล้ว ก็ย่อมจะไม่มีอะไรเลยที่เราสามารถเข้าใจได้”¹⁸

10. แล้วจะทำอะไรกัน คำถามที่ฝากถึงการวิเคราะห์ต่อไป

ประเด็นสุดท้ายนี้คงจะเป็นประเด็นที่สั้นที่สุด ที่อยากจะบอกกับผู้เขียนเพียงว่า กำลังกังวลใจหรือ “กอนต่อไป” ที่ผู้เขียนบอกว่าจะวิเคราะห์ด้านอีกด้านหนึ่ง คือการต่อสู้ของประชาชน ผู้วิจารณ์คิดว่าปัญหานั้นเป็นปัญหาที่แหลมคม และมีความสำคัญมาก หากเราสามารถเข้าใจได้ว่าทำไมประชาชนจึงกล้าลุกขึ้นต่อสู้ ในสถานการณ์เช่นไร และด้วยเหตุผลหรือเงื่อนไขใด จิตสำนึกของประชาชนขึ้นอยู่กับปัจจัยอย่างไร และจะพัฒนาจิตสำนึกในการกล้าต่อสู้เพื่อความก้าวหน้าของสังคมได้อย่างไรบ้าง เพราะสิ่งเหล่านี้เองที่จะตอบปัญหาให้กับเราได้ว่า “จะทำอะไรดี”

อุดม คำพลี

กรุงเทพมหานคร/ตุลาคม 2525

เชิงพรรณนา

- (1) สมเกียรติ วันทะนะ, สังคมศาสตร์วิภาษวิธี, น. 10-11 อ้างถึงชื่อ **Studies in Socialist Pedagogies** ที่กล่าวถึงอิทธิพลของวิชาการแนวมาร์กซ์นิยมในสังคมตะวันตกว่ากว้างขวางมาก
- (2) โสภ ฐพิชชัยกุล, จิตวิทยาสังคมประยุกต์ (2522) น. 8 ได้กล่าวไว้ว่า "ในประเทศไทยสาขาจิตวิทยาสังคมเพิ่งจะเป็นที่ยอมรับและรู้จักกัน นับย้อนไปประมาณ 5-10 ปีที่ผ่านมา เรารู้จักจิตวิทยาสังคมว่าเป็นวิชาหนึ่งทางสาขาจิตวิทยา"
- (3) ที่กล่าวเช่นนี้เพราะคิดว่าไม่อาจตัดสินความคิดของผู้เขียนจากบทความสั้น ๆ เพียงชิ้นเดียวได้
- (4) การที่ผู้วิจารณ์ใช้ทั้งคำว่า "ลัทธิมาร์กซ์" "ความคิดมาร์กซ์นิยม" และ "มาร์กซ์นิยม" ด้วยประสงค์จะให้มันอีกต่างกัน คือใช้ลัทธิมาร์กซ์เมื่อต้องการจะกล่าวถึงในเชิงที่เป็นลัทธิและอุดมการณ์ทางการเมือง และความคิดมาร์กซ์นิยมเมื่อเน้นถึงมาร์กซ์นิยมในฐานะระบบความคิดทางวิทยาศาสตร์สังคมหรือฐานะศาสตร์ ส่วนคำว่า "มาร์กซ์นิยม" นั้นใช้เมื่อต้องการกล่าวรวม ๆ
- (5) *K. Marx, Selected Writing* p. 389: "Preface to A Critique of Political Economy" (D. Melellan Oxford University press, 1977) เน้นโดยผู้วิจารณ์
- (6) อ้างถึงใน *P. Sedgwich: "Ideology in Modern Psychology"* ใน *N. Armistead Re-constructing Social Psychology* (1974) Penquin Books; และ *Phil. Brown, Radical Psychology*, 1973.
- (7) *L.P. Bueva, Man and His World : Man His Behaviour aud Social Relatiens;* (1978 : Progress Publisher, Moscow).
- (8) *K. Marx, Selected Writing* p. 192 : "Letter to Annenkoz".
- (9) *K. Marx, Grundisse* p. 472 อ้างใน *L. Sere, Man in Marxist Theory and the Psychology of Personality*.
- (10) *K. Marx, Contribution* (1968), P. 214 อ้างใน *L. Sere* (อ้างแล้ว)
- (11) *K. Marx, Selected Writing* p. 164 : "The German Ideology"
- (12) ในการพิจารณาเช่นนี้มีข้อละเอียดซับซ้อนทางชีวิตวิทยาของมนุษย์อย่างสิ้นเชิง แต่ผู้วิจารณ์เห็นว่าวิธีการดำรงอยู่ของสังคมเป็นตัวกำหนดความคิดจิตใจของมนุษย์ และแปรเป็นการกระทำโดยผ่านกระบวนการทางสมองและประสาทวิทยาของมนุษย์ ผู้สนใจเรื่องนี้โดยละเอียดจะอ่านได้จากแนวคิดของ *Lucien Sere* ใน *Man in Marxist Theory and the Psychology of Personality* ผู้วิจารณ์เน้นประเด็นนี้มากเพราะเห็นว่าในการวิเคราะห์ ผู้เขียนก่อนข้างละเอียดการพิจารณาพื้นฐานทางวัตถุ โดยเฉพาะการกลัดกลิ้งจะได้อารมณ์ดีต่อไป

- (13) *K. Marx & F. Engels, The German Ideology* p. 69 อ้างใน *L. Séve* อ้างแล้ว
- (14) *L. Séve* อ้างแล้ว น. ๑๑
- (15) *L. Séve* อ้างแล้ว น. 131
- (16) ประเด็นนี้ผู้วิจารณ์ไม่อาจวิจารณ์ได้ว่าเป็นความสับสนในความคิดของผู้เขียน เพราะอาจจะเป็นเพียงการเขียนไม่ชัดเจนเท่านั้น การวิจารณ์ในทางนี้จึงมักจะแยกให้เห็นบทบาทและฐานะของกลไกรัฐอย่างชัดเจนขึ้นเป็นสำคัญ
- (17) ความคิดรูปธรรม (concrete thinking) คือความคิดที่สรุปภาพรูปธรรม เป็นความคิดโดยตรง ไม่สามารถเป็นภาพ (concept) ที่เป็นนามธรรม (abstract) ได้ เช่นถามเด็กว่า หนึ่งคืออะไร อาจตอบว่า หนึ่งคือ "ไอ้ต่าง" เป็นต้น
- (18) *L. Séve* อ้างแล้ว น. 16

วารสารธรรมศาสตร์ Thammasat University Journal

ล่าสุด อ่าน ● สองศตวรรษรัตนโกสินทร์

ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

- ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช	- นิธิ เอียวศรีวงศ์
- บุญนาท สุวรรณเมท	- วิทยากร เชียงกุล
- กนก วงษ์ตระหง่าน	
- ศรีศัลป์ บุญขจร	- สมเกียรติ วันทาณะ

และคอยอ่านฉบับ ● การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

- การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 : พรมแดนแห่งความรู้
นครินทร์ เมฆไตรรัตน์
- ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475
ชัยอนันต์ สมุทวณิช
- ความจำเป็นทางประวัติศาสตร์ของ 2475
เสกสรรค์ ประเสริฐกุล
- สังคมไทย : จาก "ศักดินา" สู่ "ทุนนิยม"
สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล